

*Ющик О. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню однієї із актуальних проблем кримінально-виконавчого права щодо питань правового статусу засуджених осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та відбувають покарання. Встановлено, що забезпечення дотримання прав та інтересів засуджених осіб є проблемою не лише національного, але і міжнародного права. Наведено позицію, що правовий статус засудженого це множина законодавчо закріплених міжнародних, конституційних, кримінальних, кримінально-процесуальних, кримінально-виконавчих, суспільних та інших прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, якими наділений засуджений на час виконання кримінального покарання, як пов'язаного із позбавлення волі, так і без такого. Здійснено акцент на правах засудженого, які пов'язані з отриманням певної інформації, гуманним ставленням та на повагу гідності, можливості звернення до суду із клопотанням, на охорону здоров'я, соціального забезпечення, отримання необхідних речей, належне матеріально-побутове забезпечення та інших прав на правову допомогу. Наведено позицію, що вчинення особою кримінального правопорушення та понесення нею покарання викликає у неї ряд обов'язків, від яких особа не може ухилитись. Звернуто увагу, що покладення на засудженого соціально-правових обов'язків сприятиме формуванню моральної та правової свідомості засуджених, зміцненню законності та правопорядку, дотримання правил поведінки, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Процес відбування покарання повинен супроводжуватись законослухняною поведінкою засудженого, сумлінним ставленням до праці, виконанням необхідних заходів передбачених національним законодавством. Визначено, що виконання особою обов'язків є беззаперечним, і це в свою чергу забезпечується відповідними органами та заходами державного примусу. Покарання, яке призначене за вчинення покарання виступає заходом державного примусу від якого особа не може ухилитись, але при цьому повинна зазнати певних обмежень. Саме ці обмеження є обов'язком, який повинна виконати засуджена особа на підставі обвинувального вироку суду, який вступ в законну силу. Змістом обов'язків засудженого є виконання певних діянь, які становлять зміст покарання, дотримання прописаних вказівок або вимог. Резюмовано, що під правовим статусом засудженого розуміється множина законодавчо закріплених міжнародних, конституційних, кримінальних, кримінально-виконавчих суспільних та інших прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, якими наділений засуджений на час відбування кримінального покарання, як пов'язаного із позбавлення волі так і без такого.

Ключові слова: правовий статус засудженого, права та інтереси засудженого, обов'язки засудженого, кримінально-виконавче право, міжнародні стандарти поводження з ув'язненими.

Постановка проблеми. Багатовіковою, як національного, так і міжнародного права є проблема дотримання прав і свобод осіб, які засуджені за вчинення кримінального правопорушення. Перед Україною постає гостре питання забезпечення дотримання міжнародних принципів та їх імплементації в національне кримінально-виконавче законодавство. Саме правові прогалини та недосконалі норми, які визначають правовий статус засуджених порушують права та інтереси таких осіб. Тому є вкрай необхідним реформування національного законодавства, приведення у відповідність до міжнародних стандартів, оскільки на сьогодні є проблема забезпечення дотримання прав та свобод засуджених в пенітенціарних установах, тих, до кого застосовуються покарання не пов'язані з ізоляцією від суспільства, визначення правового статусу засуджених, які перебувають на окупованих територіях.

Аналіз останніх досліджень. Результати аналізу національної та зарубіжної літератури свідчить про те, що проблема дотримання прав та свобод засудженого є актуальною та стала предметом дослідження таких вчених: М.Я. Гуцуляк, З.В. Зарадюк, Ю.Ю. Івчук, І.О. Колб, О.Г. Колб, І.М. Копотун, М.В. Корнієнко, О.В. Лисодед, К.Б. Марисюк, М.О. Селезньов, М.М. Яцишин та ін.

Мета статті полягає у проведенні системного аналізу міжнародного та національного законодавства, що регулює правовий статус засуджених, а також забезпечує права та інтереси таких осіб.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до правового принципу презумпції невинуватості «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може підлягати покаранню, доки її вину не буде доведено законним шляхом і встановлено вироком суду, який набрав законної сили». Відповідно до ст. 4 КВК України «підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування». Отже лише за вироком суду особа набуває правового статусу засудженого. З цього моменту виникають правові відносини, що регулюють виконання покарань, що в свою чергу породжує позбавлення певних прав та свобод засудженого. Конституція України декларує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Тобто держава зобов'язується спрямовувати свою діяльність та гарантувати забезпечення прав і свобод людини. Але особа, яка вчинила кримінальне правопорушення зобов'язана понести кримінальну відповідальність і в разі застосування покарання зазнати певних обмежень її прав та свобод. Відповідно до ст. 63 Конституції України «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду» [5].

В національному законодавстві не існує єдиного визначення правового статусу особи. Серед науковців також виокремлюються різні думки з приводу визначення цього терміну. Є вдалим, на нашу думку обґрунтована позиція, що «правовий статус особи – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві» [1, С. 276–277].

Виокремлюють залежно від повноти та особливостей прав та обов'язків особи такі види правового статусу, як загальний, спеціальний та індивідуальний. Загальний правовий статус складається з основних (конституційних) прав і обов'язків громадянина. Він характеризує загальні й рівні можливості, вихідні позиції всіх тих людей, які є громадянами цієї держави.

Спеціальний правовий статус складається з особливих, своєрідних (додаткових) прав і обов'язків певної групи суб'єктів, наприклад, студентів, пенсіонерів, військовослужбовців. Він характеризує «групові» можливості людей. Індивідуальний правовий статус складається з прав та обов'язків окремої, персоніфікованої особи, які вона має на цей час. Цей статус характеризує індивідуалізовані юридичні можливості суб'єкта в певний момент його існування.

Крім того виокремлюють усічений статус, який виникає внаслідок правових обмежень, притаманних правовому статусу даної особистості. Усічений статус – статус, який характеризується наявністю в ньому та кого елемента, як правові обмеження [10, С. 19–22]. Саме такі правові обмеження виникають внаслідок вчинення кримінального правопорушення, тому такий статус іноді називають «негативний правовий статус особистості».

Як зауважує К.Б. Марисюк «під час відбування однакового виду покарання засуджені можуть мати різний індивідуальний правовий статус – залежно від багатьох факторів: статі, віку, стану здоров'я, поведінки та ін. наприклад, індивідуальний правовий статус засуджених до позбавлення волі жінок суттєво відрізняється від індивідуального правового статусу засуджених до позбавлення волі чоловіків, а статус неповнолітніх – від статусу повнолітніх засуджених. Важливо, що індивідуальний правовий статус засуджених не є статичним, він змінюється разом з тими змінами які відбуваються у житті людини під час відбування покарання» [8, С. 51–56].

На законодавчому рівні в ст. 8 КВК України задекларовані основні права засуджених, які гарантують захист основних прав та свобод. Відповідно до ч. 3 ст. 50 КК України «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність». Отже, засуджені мають право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Ч. 1 ст. 8 КВК України також передбачає, що разі засудженням порушення порядку відбування покарання адміністрація може застосувати певні заходи. Наприклад, відповідно до ст. 82 КВК України «за порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: зауваження; догана; сувора догана; призначення в наряд на роботу – до п'яти днів у вільний від роботи і навчання час; арешт з триманням на гауптвахті – до десяти діб; виключення з числа тих, хто виправляється» [7].

Оскільки відбуваються зміни у законодавстві щодо порядку відбування покарання чи можливості отримати право на достро-

кове звільнення, засуджені мають право на таку інформацію. Обов'язок про ознайомлення засудженого з такою інформацією покладається на адміністрацію чи орган, який виконує покарання.

Невід'ємним правом будь якого засудженого є право на охорону здоров'я.

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями прописують обов'язкове медичне обслуговування. Наприклад, «хворих в'язнів, які потребують послуг спеціаліста, слід переводити до особливих закладів або ж у цивільні лікарні. Тюремні лікарні повинні мати обладнання, установки і ліки, необхідні для належного медичного догляду за хворими та для їх лікування, а також достатньо кваліфікований персонал» [9].

На національному рівні забезпечується охорона здоров'я, яка встановлюється Основами законодавства України про охорону здоров'я. «Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань» [7].

Засуджені не позбавляються права на соціальне забезпечення. Зокрема, мають право оформити пенсію за віком, інвалідності або втраті годувальника відповідно до чинного законодавства.

Так, згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України, засуджені мають право отримувати у встановленому законом порядку передачі, а саме речі, які є предметами першої необхідності, продукти харчування, ліки, книги тощо. Але є перелік речей, що заборонені: зброя, наркотичні, психотропні речовини, прекурсори, алкогольні напої. Передбачається порядок передачі відповідних речей, які відповідно підлягають обов'язковій перевірі адміністрацією установи. У разі виявлення заборонених речей, вони вилучаються а до осіб причетних такої передачі можуть застосовуватись заходи реагування. Крім того, залежно від режиму установи та умов відбування покарання дозволяється певна кількість передач у відповідний період.

До заборонених речей відносили мобільні телефони, гаджети та інші пристрої мобільного зв'язку. На сьогодні на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [3] дозволено засудженим користуватись засобами мобільного зв'язку. Погоджуємось із такою новелою, оскільки спілкування із рідними, друзями дозволяє засудженому не втратити зв'язок із суспільством, а після відбування покарання дозволить швидшій адаптації та ресоціалізації.

Засуджені, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі повинні працювати, а для застосування інституту умовно-дострокового звільнення мають сумлінно ставитись до праці. Будь яка праця повинна оплачуватись, тому засуджені мають право на оплату праці. Відповідно до статті 8 КВК України щодо оплати праці вносились зміни, а на сьогодні Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» засуджені мають право на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці.

Відповідно до ст. 35 Конституції України «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». Засуджена особа не може бути позбавлена такого права, тому право «на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, але за винятком обмежень, передбачених законодавством» [5]. Вважаємо, що релігія позитивно може впливати на засудженого, оскільки це дозволить переосмислити вчинене з моральної точки зору, відчувати каяття та розпочнеться процес виправлення та законслухняності у суспільстві.

Кожен засуджений має право на нормальні умови перебування у місцях відбування покарання, відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства. Тому особа потребує забезпечення належного матеріально-побутового забезпечення у порядку, встановленому кримінально-виконавчим законодавством та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Приклад, стаття 115 КВК України передбачає, що особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу. Норма жилаї площі на одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів» [7].

Будь який засуджений має право на отримання дострокового звільнення від відбування покарання, амністії, помилування, що потребує подачі відповідних клопотань та документів, що вимагає отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів. В цьому випадку особа має право отримати такі документи у порядку, встановленому Міністерством юстиції України. Оскільки на сьогодні подача документів можлива через електронні адреси, тому засуджений може звертатися до суду через адміністрацію установи виконання покарань із заявами про надання копій матеріалів кримінального провадження, у тому числі в електронній формі.

Слід погодитись із М. Гуцуляк, що «під правовим статусом засуджених необхідно розуміти засновану на загальному статусі громадян держави і закріплену в нормативних актах різних галузей права сукупність їх обов'язків, прав, свобод і законних інтересів, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання» [2, С. 138–142].

Якщо говорити про права засуджених, то вони є невід'ємними правами передбаченими правом, або ті які не можуть принижувати честь, гідність особи або принижувати її як людину. Але слід заважити, що вчинення особою кримінального правопорушення та понесення нею покарання викликає у неї ряд обов'язків. Покладення на засудженого соціально-правових обов'язків сприятиме формуванню моральної та правової свідомості засуджених, зміцнення законності та правопорядку, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Процес відбування покарання повинен супроводжуватись законслухняною поведінкою засудженого, сумлінним ставлен-

ням до праці, виконанням необхідних заходів передбачених національним законодавством. Виконання особою обов'язків є беззаперечним, і це в свою чергу забезпечується відповідними органами та заходами державного примусу.

Досліджуючи питання правового статусу засудженого необхідно вказати на законодавче закріплення їх основних обов'язків. Оскільки покарання, яке призначене за вчинення покарання виступає заходом державного примусу від якого особа не може ухилитись, але при цьому повинна зазнати певних обмежень. Саме ці обмеження є обов'язком, який повинна виконати засуджена особа на підставі виконання обвинувального вироку суду. Змістом обов'язків засудженого є виконання певних діянь, які становлять зміст покарання, дотримання прописаних вказівок або вимог.

Відповідно до ст. 9 КВК України основними обов'язками є: «виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб». Перш за все, засуджені повинні не порушувати права осіб, які відбуваються покарання, не посягання на життя та здоров'я, їх честь та гідність. У разі вчинення таких суспільно небезпечних діянь, особи несуть кримінальну відповідальність (що утворює рецидив кримінальних правопорушень) відповідно до заподіяння шкоди (наприклад, умисне вбивство, умисні тілесні ушкодження тощо).

Одним із показників законслухняної поведінки особи є її ставлення до інших осіб, її спілкування. Тому одним із обов'язків засудженого є ввічливе ставлення до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених.

Проблема правового статусу засудженого в Україні залишається невирішеною і складною категорією, що потребує застосування норм Конституції, міжнародних стандартів, кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Держава повинна гарантувати та забезпечити дотримання права засудженого відповідно до норм Конституції України та інших нормативно-правових актів. Обов'язки засуджених є складовою правового статусу засудженого, які мають не лише каральну, превентивну, але й виховну функцію, що сприятиме їхній ресоціалізації та подальшій законслухняній поведінці після звільнення.

Висновки. Отже, правовий статус засудженого це множина законодавчо закріплених міжнародних, конституційних, кримінальних, кримінально-виконавчих, суспільних та інших прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, якими наділений засуджений на час відбування кримінального покарання, як пов'язаного із позбавлення волі так і без такого.

Література:

1. Гуртова К.М., Кабацька А.О. Правовий статус людини і громадянина в Україні. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. *X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ* (м. Харків, 19 листоп. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 276–277.
2. Гуцуляк М. Я. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного університету. Серія Юридичні науки*. 2010. № 3. С. 138–142.
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року № 1186-VII URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text> (дата звернення 20.06.2025)
4. Зарадюк З.В. Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації для студ. юридичного факультету. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2022. 32 с.
 5. Конституція України прийнята 28 червня 1996 року URL: <https://surli.cc/jovgdd> (дата звернення 20.06.2025)
 6. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 7 червня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
 7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 17.06.2025).
 8. Марисюк К.Б. Поняття та суть правового статусу засуджених. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 14. С. 51–56
 9. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН; Правила, Міжнародний документ від 30.08.1955 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 17.06.2025).
 10. Шульга А.М. Правовий статус особистості, його види. *Право і безпека*. №12 (44). 2012. С.

Yushchuk O. Legal status of convicts: national and international aspects

Summary. The article is devoted to the coverage of one of the topical issues of criminal executive law concerning the legal status of convicted persons who have committed a criminal offense and are serving their sentences. The author establishes that ensuring the observance of the rights and interests of convicted persons is a problem not only of national but also of international law. The legal status of a convicted person is a set of legally enshrined international, constitutional, criminal, criminal procedure, criminal executive, social and other rights, freedoms, legitimate interests and obligations which a convicted person has during the execution of a criminal sentence, whether related to imprisonment or not. According to the criminal executive law of Ukraine, a convicted person has rights related to receiving certain information, humane treatment and respect for dignity, the possibility of filing a petition with the court, health care, social security, obtaining necessary items, proper material and household support, and other rights to legal assistance. It should be noted, however, that committing a criminal offense and being punished triggers a number of obligations that a person cannot evade. The imposition of social and legal obligations on a convicted person will contribute to the formation of moral and legal consciousness of convicts, strengthening law and order, compliance with the rules of conduct, discipline and organization while serving their sentence. The process of serving a sentence should be accompanied by the law-abiding behavior of the convicted person, conscientious attitude to work, and the implementation of the necessary measures provided for by national legislation. The fulfillment of a person's duties is indisputable, and this,

in turn, is ensured by the relevant authorities and measures of state coercion. The punishment imposed for the commission of an offense is a measure of state coercion from which a person cannot evade, but must be subject to certain restrictions. It is these restrictions that are the obligation that a convicted person must fulfill on the basis of a court verdict that has entered into force. The content of the convict's duties is the performance of certain acts that constitute the content of the punishment, compliance with prescribed instructions or requirements. The legal status of a convict is understood to mean a set of legally enshrined international, constitutional, criminal, penal, social and other rights, freedoms, legitimate interests and obligations that a convict is endowed with while serving a criminal sentence, whether related to imprisonment or not. The author presents the position that the legal status of a convict is a set of legally enshrined international, constitutional, criminal, criminal procedure, criminal executive, social and other rights, freedoms, legitimate interests and obligations which a convict is endowed with during the execution of a criminal sentence, both related to imprisonment and without it. The author emphasizes the rights of a convicted person to receive certain information, humane treatment and respect for dignity, the possibility of filing a petition with the court, health care, social security, obtaining necessary items, proper material and household support, and other rights to legal aid.

The author presents the position that committing a criminal offense and being punished by a person entails a number of obligations which the person cannot evade. The author emphasizes that imposing social and legal obligations on a convicted person will contribute to the formation of moral and legal consciousness of convicts, strengthening of law and order, and compliance with the rules of conduct, discipline and organization while serving a sentence. The process of serving a sentence should be accompanied by law-abiding behavior of the convict, conscientious attitude to work, and implementation of the necessary measures provided for by national legislation. It is determined that the fulfillment of a person's duties is indisputable, and this, in turn, is ensured by the relevant authorities and measures of state coercion. The punishment imposed for the commission of the offense is a measure of state coercion from which the person cannot evade, but must be subject to certain restrictions. These restrictions are the obligations that a convicted person must fulfill on the basis of a court verdict that has entered into force. The content of the convict's duties is to perform certain acts which constitute the content of the punishment, and to comply with the prescribed instructions or requirements. It is summarized that the legal status of a convict is understood as a set of legally enshrined international, constitutional, criminal, penal, social and other rights, freedoms, legitimate interests and obligations which a convict is endowed with while serving a criminal sentence, whether related to imprisonment or not.

Key words: legal status of a convict, rights and interests of a convict, duties of a convict, criminal executive law, international standards of treatment of prisoners.